

بررسی اثر گسترش صادرات غیر نفتی ایران بر کارآفرینی و اشتغال زایی

الهام خورسند^۱، سیروس طاهری باوندپور^۲، ملیکا ملک آرا^۳ و کامیاب کوثری^۴

۱ کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی پیام نور تهران، ایران elhamkhorsand88@gmail.com

۲ دانشجوی دکتری مدیریت علوم تحقیقات تهران Sirous_atb200n@yahoo.com

۳ دانشجوی پسا دکتری مدیریت سازمان آموزش عالی مدیریت تهران، ایران، mlym803@gmail.com

۴ کارشناس ارشد مدیریت جهانگردی موسسه آموزش عالی مازیار Kamyabkosari.1995@gmail.com

چکیده

حمایت از صادرات غیرنفتی به عنوان موتور محرک چرخه اقتصادی می باشد. با توسعه صادرات، نیروهای مولد جهانی در مکان ها و بخش هایی بکار گرفته می شوند که از کارایی و بهره وری بیشتری برخوردار شده اند. صادرات غیر نفتی موجب کارآفرینی می شود، گسترش روحیه کارآفرینی اقتصاد را تقویت کرده و باعث افزایش اشتغال می شود. هم چنین می تواند در زمان رکود اقتصادی، توسعه ثابت اقتصاد ملی را تسهیل کند. هدف این مقاله بررسی اثر گسترش صادرات غیر نفتی ایران بر کارآفرینی و اشتغال زایی می باشد.

واژگان کلیدی: صادرات غیر نفتی، کارآفرینی، اشتغال زایی.

مقدمه

از آنجایی که فرآیند ارزآوری اقتصاد ایران بیشتر به نفت و فرآورده های نفتی متکی است و تعیین قیمت آن ها در بازارهای بین المللی همواره دستخوش نوسانات و تغییرات ناگهانی هستند و همچنین صدور مواد معدنی و نفتی آن هم به صورت مواد اولیه و بیشتر خام، با توجه به ویژگی های این محصول و تجدید ناپذیر بودن این منابع و اتکاء بیش از حد به این منابع جهت ارزآوری برای واردات کشور موضوعی نگران کننده است لذا باید به دنبال صادرات محصولات دیگری بود. زیرا تجربه بسیاری از کشورهای جهان که با نداشتن منابع نفتی توانسته اند امروزه جزء کشورهای توسعه یافته قلمداد شده و محصولات تولیدی این کشورها در بازارهای جهانی دارای ارزشی چندین برابر فروش نفت و مشتقات آن می باشد، دیده می شود (هوشمند و همکاران، ۱۳۸۹). بنابراین گسترش صادرات غیر نفتی، تولید را افزایش داده، موجب افزایش کارآفرینی و به تبع آن اشتغال زایی برای بیکاران جامعه می گردد.

صادرات غیرنفتی

فروش نفت و مواد نفتی و درآمدهای حاصل از آن همواره دستخوش تغییر و ناپایداری بوده است. لذا به دلیل تکیه اقتصاد ایران به درآمدهای حاصل از فروش نفت خام و محدود بودن ذخایر نفتی و بنابراین به منظور کاهش وابستگی اقتصاد ایران به صادرات نفت خام و چرخش به سمت اقتصاد چند محصولی در صادرات، جهت گیری سیاست های صادراتی باید به سود صدور کالاهای غیر نفتی تغییر یابد. چنین امری تحقق پیدا نمی کند مگر اینکه فرصت های موجود در صادرات غیرنفتی شناسایی و به این فرصت ها جنبه عملیاتی بخشیده شود (ابریشمی و همکاران، ۱۳۸۸). توسعه صادرات غیرنفتی، علاوه بر اینکه سبب افزایش درآمدهای ارزی و بهبود تراز پرداخت های ارزی می شود، می تواند تاثیر زیادی بر اشتغال در کشور بگذارد. اما واقعیت این است که در ایران معمولاً یکسری سیاست های تشویقی و کوتاه مدت نظیر کاهش و یا حذف تعرفه های صادراتی، اعطای جوایز صادراتی و ... اجرا می شود که در کوتاه مدت موجب افزایش صادرات غیر نفتی می شود. اما باید توجه داشت که در جهت رشد و توسعه صادرات غیرنفتی در بلند مدت باید سیاست گذاری های پایه ای و بنیادی صورت گیرد (مهدوی عادل و همکاران، ۱۳۸۸). گروهی از محققین (فدر، کروگر و ...) معتقدند که تجارت و به خصوص صادرات در رشد و توسعه اقتصادی کشورها نقش مهمی را ایفا می کند، به همین دلیل از آن به عنوان موتور رشد و توسعه اقتصاد داخلی یاد می کنند و به دنبال کسب بهترین جایگاه آن در نظام تجاری می باشند. صادرات ایران را می توان به دو بخش صادرات نفتی و غیر نفتی تقسیم کرد، اما از آنجایی که صادرات نفتی بیشتر تحت تاثیر عوامل خارجی قرار دارد، در نتیجه در کنترل اقتصاد داخلی نمی باشند، بنابراین بیشتر به عنوان یک متغیر برونزا محسوب می شود، به همین دلیل بسیار از صاحب نظران و پژوهشگران اقتصاد و توسعه به تحلیل وضعیت موجود صادرات غیرنفتی و یافتن راهبردهایی برای توسعه صادرات غیر نفتی پرداخته اند (طیبه و مصری نژاد، ۱۳۸۱).

از دیرباز، انگیزه ها و منافع صادرات همواره مورد توجه اقتصاددانان بوده است. بعضی از نظرات ایشان حتی با توجه به قدمت ابزار آنها، هنوز تازگی خود را حفظ نموده است. به عنوان مثال نظریات اندیشمند بزرگ علم اقتصاد "جان استوارت میل" که با نقل قول و الهام از "دیوید ریکاردو" در قرن نوزدهم ارائه شده و به طور خلاصه شامل موارد ذیل می باشد:

-به وسیله صادرات، یک کشور قادر به وارد کردن کالاهایی خواهد شد که خود نمی تواند تولید کند.

-با توسعه صادرات، نیروهای مولد جهانی در مکان ها و بخش هایی بکار گرفته می شوند که از کارایی و بهره وری بیشتری برخوردار شده و در نتیجه تولید جهانی به حداکثر میزان رشد می یابد.

-توسعه صادرات طبیعتاً موجب سازماندهی تولید برای بازارهای بزرگتر شده و در نتیجه روش های تولیدی مناسب تر و کم هزینه تر به دلیل فشرده گی رقابت در آن بازارها، بکار گرفته می شود (ناظمی، ۱۳۸۸).

در اقتصاد ایران بحث توسعه صادرات غیرنفتی تقریباً از آغاز برنامه اول توسعه اقتصادی و اجتماعی مورد توجه محافل تصمیم گیری اقتصادی بوده است ولی تاکنون جهش قابل توجهی در عملکرد صادرات غیر نفتی مشاهده نشده است. در خصوص نقش ناچیز صادرات غیرنفتی در توسعه اقتصادی کشور، کافی است به سهم آن در تولید ناخالص توجه شود که

کمتر از ۲ درصد تولید ناخالص داخلی کشور را تشکیل می دهد. از بعد مقایسه بین المللی نیز می توان به سهم اندک صادرات غیرنفتی در کل صادرات جهانی پی برد. در ارتباط با ترکیب صادرات کشور می توان گفت که صادرات مواد خام و کشاورزی بیشترین سهم را در صادرات غیر نفتی کشور دارا هستند (تقی پور و موسوی آزاد کسمایی، ۱۳۸۰).

کارآفرینی و اشتغال زایی

رابرت هیستریج کارآفرینی را اینگونه تعریف می کند: کارآفرین فردی است که تصمیم می گیرد از طریق ایجاد کسب و کاری منحصر به فرد توسط خود بر آینده کاری اش تسلط داشته باشد. کارآفرینی فرآیند خلق چیزی متفاوت و با ارزش از طریق اختصاص زمان و تلاش لازم برای آن است با فرض همراه بودن ریسک های مالی روانی و اجتماعی و نیز دریافت پاداش های مالی و رضایت فردی. بیرلی بیان می دارد که کارآفرینی حول مبحث تولید ثروت و مالکیت است و دستیابی به آن مسیر های مختلفی همچون کسب نمایندگی راه اندازی کسب و کار مخاطره آمیز تملک مدیریت شرکت و کسب و کار ارثیه ای وجود دارد. شومپیتر می گوید: کارآفرین فردی است که ترکیبات جدیدی را در تولید ایجاد می کند و کارآفرینی عبارت است از عرضه کالایی جدید، روشی جدید در فرآیند تولید، ایجاد بازاری جدید، یافتن منابع جدید، و ایجاد هرگونه تشکیلات جدید در کسب و کار (فرهادی و میرزائی، ۱۳۹۶). فعالیتهای کارآفرینی، تنوع محصول شرکتها را افزایش می دهد؛ فرصتهایی برای بازارهای جدید ایجاد می کند و راههای جدیدی را برای رقابت با دیگر رقبای بازار ایجاد می کند که همگی اینها در بهبود عملکرد شرکت تأثیرگذار است (پیرایش و همکاران، ۱۳۹۹). کارآفرینی فرآیندی است که افراد فرصتهایی را بدون توجه به منبع هایی که در اختیار دارند، پیگیری می کنند (رضائی، ۱۳۹۸).

امروزه کارآفرینی نیروی محرکه اصلی در توسعه اقتصادی و از مشخصه های یک اقتصاد سالم است. کارآفرینی در حال حاضر مؤثرترین روش برقراری ارتباط بین علم و بازار است. این مفهوم هم می تواند زمانی اتفاق افتد که یک فرد یا گروهی از افراد فعالیتی اقتصادی را آغاز می کنند (حسین پور و زارعی وش، ۱۳۸۹). اهمیت کارآفرینی در نیل به رشد و توسعه اقتصادی مورد تاکید بسیار قرار گرفته است (زیبیری، ۱۳۹۶). کارآفرینی از منابع مهم و پایان ناپذیر همه جوامع بشری است. منبعی که بر توان خلاقیت انسان ها بر می گردد، از یک سو ارزان و از سوی دیگر بسیار ارزشمند و پایان ناپذیر است. امروزه همگان دریافته اند که جوامعی که بر منابع انسانی نسبت به جوامعی که به منابع زیر زمینی متکی بوده، در بلند مدت موفق تر بوده اند، منابع زیر زمینی در کشورهای جهان سوم بر خلاف مزیت های آن از جمله موانع توسعه یافتگی بشمار آمده است، در صورتیکه عدم وجود این منابع در برخی از کشورها باعث شده است تا آن ها با استفاده از نیروی فکر، خلاقیت و ابتکار و یا در یک واژه کارآفرینی از جمله کشورهای پیشرو در جهان کنونی شوند (Akbari, 2001). تجربه بسیاری از کشورها نشان می دهد که کارآفرینی یکی از اثرگذارترین راه حل ها برای کاهش سطح بیکاری است. کارآفرینی و کارآفرینان به عنوان نماد تلاش و موفقیت و همچنین، منشا تحولات بزرگ در زمینه های تولیدی، خدماتی، تجاری و نیز موتور محرک توسعه، پیشرفت اقتصادی، ایجاد شغل و اصلاح اجتماع به شمار می روند. تا جایی که اقتصاد کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه برای فرار از بیکاری با کمک نیروی کارآفرینی، حیاتی دوباره یافته و این مهم موجب توجه خاص کشورهای گوناگون به موضوع کارآفرینی شده است (جمشیدی و همکاران، ۱۳۹۲). با توجه به میزان رشد جمعیت در دو دهه گذشته، بیکاری را می توان مهمترین چالش اجتماعی چند دهه آینده بشمار آورد. پیامدهای این بحران، گسترش فقر و افزایش پدیده های ناگوار اجتماعی است. بنابراین رویارویی صحیح و تدابیر خاص مبتنی بر پژوهش و مطالعه برای حل معضل بیکاری ضرورت دارد. یکی از این تدابیر تقویت و توسعه روحیه کارآفرینی در جامعه می باشد. متأسفانه ترجمه واژه کارآفرینی که ترجمه ای از کلمه است، موجب گردیده است که معنی ایجاد کار و یا اشتغال زایی از این واژه برداشت شود. در حالیکه کارآفرینی دارای مفهومی وسیعتر و با ارزش تر از اشتغال زایی است. این برداشت ناصحیح از این مفهوم و هم چنین تورم نیروی انسانی بیکار در جامعه (بویژه در بین دانش آموختگان دانشگاهی)، موجب شده بسیاری از سیاست هایی که برای توسعه آن اتخاذ شده، صرفاً جنبه اشتغال زایی آن را در نظر گیرند، در حالیکه کارآفرینی دارای پیامدهای مثبت و مهم دیگری همانند: بارور شدن خلاقیت ها، ترغیب به نوآوری و توسعه آن،

افزایش اعتماد به نفس، ایجاد و توسعه تکنواوژی، تولید ثروت در جامعه و افزایش رفاه عمومی است. فرد کارآفرین می‌کوشد تا با قدرت، خلاقیت، ابتکار، تصمیم‌گیری به‌جا، تکیه بر وجدان کاری و انضباط، اطلاعات شغلی خود را همواره توسعه داده و محیط کاری خود را به یک محیط کاری بهره‌ور، پویا، شاداب و خدایسندانه تبدیل کند. علاوه بر این، گسترش روحیه کارآفرینی اقتصاد را تقویت کرده و باعث افزایش اشتغال می‌شود. هم‌چنین می‌تواند در زمان رکود اقتصادی، توسعه ثابت اقتصاد ملی را تسهیل کند (امین بیدختی و مالکی، ۱۳۹۳).

اثر گسترش صادرات غیر نفتی ایران بر کارآفرینی و اشتغال زایی

عده‌ای از کارشناسان براین عقیده‌اند که: دوران نفت دیگر به پایان رسیده است و راه حلی جز دور کردن اقتصاد ایران از این درآمد نامطمئن وجود ندارد. البته گویا ویروس کرونا نیز مزید بر علت شده و شرایطی را فراهم آورده که بتوانیم وابستگی اقتصاد به درآمدهای نفتی را به حداقل برسانیم. شکی نیست که منافع ایران در وضعیت کنونی و سال‌های بعد هم چیزی غیر از این نیست و چاره‌ای جز کاهش وابستگی کشور به نفت با یک برنامه‌ریزی دقیق، جامع و بلندمدت نیست. چرا که اگر امروز نسبت به قطع وابستگی اقتصاد به نفت و متنوع‌سازی اقتصاد اقدام و برنامه‌ریزی نشود، در آینده‌ای نه چندان دور باید منتظر مشکلات عدیده‌ای در اقتصاد کشور بود. حمایت از صادرات غیرنفتی به عنوان موتور محرک چرخه اقتصادی کشور یکی از اولویت‌های مهم سیاست‌گذاری دولت جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. تک محصولی بودن و وابستگی صرف به صادرات مواد خام همچون نفت از مهم‌ترین مشکلات کشورهای در حال توسعه و جهان سوم است که آثار سوء آن در تمامی ساختارهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و حتی فرهنگی قابل لمس می‌باشد. چنین اقتصادی در برابر ناملایمات و فشارهای خارجی شکننده و ضعیف خواهد بود. بنابراین سرمایه‌گذاری در صادرات غیرنفتی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه که دارای اقتصاد تک محصولی هستند در ایجاد اشتغال بسیار حائز اهمیت است. از آنجایی که اشتغال‌آفرینی، اولویت نخست و اصلی کشور است و به تبع آن ایجاد اشتغال ثمره افزایش سرمایه و رونق تولید بوده، افزایش صادرات غیرنفتی با ایجاد بازارهای نو و فراملی‌انگیزه تولیدکننده را افزایش داده و با تسریع و تسهیل در صادرات غیرنفتی ظرفیت‌های مناسب برای سرمایه‌گذاری اشتغال‌زا را فراهم می‌نماید. باید به این نکته مهم توجه ویژه داشت که صادرات غیرنفتی مانند محصولات تولید شده در صنایع کوچک و متوسط ضمن اینکه به سرمایه‌گذاری کمتری نیاز دارد و چندین برابر فروش و صادرات نفت اشتغال ایجاد می‌کند (دیوبند، ۱۳۹۹).

نتیجه

از دیرباز، انگیزه‌ها و منافع صادرات همواره مورد توجه اقتصاددانان بوده است. توسعه صادرات غیرنفتی، علاوه بر اینکه سبب افزایش درآمدهای ارزی و بهبود ترازپداخت‌های ارزی می‌شود، می‌تواند تاثیر زیادی بر اشتغال در کشور بگذارد. از طرفی کارآفرینی نیروی محرکه اصلی در توسعه اقتصادی و از مشخصه‌های یک اقتصاد سالم است. کارآفرینی در حال حاضر مؤثرترین روش برقراری ارتباط بین علم و بازار است. این مفهوم هم می‌تواند زمانی اتفاق افتد که یک فرد یا گروهی از افراد فعالیتی اقتصادی را آغاز می‌کنند گسترش روحیه کارآفرینی اقتصاد را تقویت کرده و باعث افزایش اشتغال می‌شود. هم‌چنین می‌تواند در زمان رکود اقتصادی، توسعه ثابت اقتصاد ملی را تسهیل کند. با توسعه صادرات غیر نفتی کارآفرینان ترغیب می‌شوند تا با قدرت، خلاقیت، ابتکار، تصمیم‌گیری به‌جا، تکیه بر وجدان کاری و انضباط، اطلاعات شغلی خود را همواره توسعه داده و محیط کاری خود را به یک محیط کاری بهره‌ور، پویا تبدیل کنند و موجب اشتغال‌زایی برای افراد بیکار جامعه گردند.

منابع

- جمشیدی، علیرضا، جمینی، داود، نظری سرمازه، حمید، ۱۳۹۲، بررسی عوامل پیش‌برنده و بازدارنده توسعه کارآفرینی زنان روستایی، فصلنامه علمی - پژوهشی زن و جامعه، سال چهارم، شماره ۲.
- امین بیدختی، علی‌اکبر، مالکی، فاطمه، ۱۳۹۳، تاثیر آموزش مهارت‌تریزدر تقویت روحیه کارآفرینی، فصلنامه علمی - پژوهشی، رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال پنجم، شماره ۱.

- فرهادی، کاوه، میرزائی، محمد رضا، ۱۳۹۶، کارآفرینی فتوتی جستاری پدیدار شناسانه در کارآفرینی بومی، فصلنامه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۱.
- هوشمند، محمود، دانش نیا، محمد، عبدالهی، زهرا، اسکندری پور، زهره، ۱۳۸۹، عوامل موثر بر صادرات غیرنفتی ایران، مجله دانش و توسعه، سال هفدهم، شماره ۳۴.
- طییبی، سید کمیل، مصری نژاد، شیرین، ۱۳۸۱، بررسی رابطه تعاملی کوتاه مدت و بلند مدت تورم و عرضه صادرات غیرنفتی در ایران، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۱.
- پیرایش، رضا، امیری، وحید، جعفری، ملیحه، ایمانی برندق، محمد، ۱۳۹۹، بررسی تأثیر کارآفرینی سازمانی و جهت گیری کارآفرینی بر عملکرد سازمانی با نقش میانجی کارآفرینی استراتژیک در شرکتهای صنعتی استان زنجان، مدیریت بهره وری، سال چهاردهم، شماره ۵۲، ص ۷.
- ناظمی، فرزاد، ۱۳۸۸، بررسی اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر صادرات غیرنفتی، فصلنامه مدیریت صنعتی دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سنندج، سال چهارم، شماره ۱۰.
- حسین پور، داود، زارعی وش، فاطمه، ۱۳۸۹، الگوی کارآفرینی سازمانی مطالعه موردی اداره کل تعاون استان تهران، تعاون، سال بیست و یکم، دوره جدید، شماره ۴.
- ابریشمی، حمید، گرجی، ابراهیم، حراری، مهدی، نجفیان، فرزانه، ۱۳۸۸، اثرات جهانی شدن بر صادرات غیر نفتی ایران، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، سال سیزدهم، شماره ۵۱.
- زبیری، هدی، ۱۳۹۶، ریسک سیاسی، نهادها و کارآفرینی، فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی های اقتصادی سابق)، دوره ۱۴، شماره ۱، ص ۲.
- مهدوی عادل، محمد حسین، مطهری، محب الله، نوروزی، روح الله، ۱۳۸۸، نقش سرمایه گذاری مستقیم خارجی بر صادرات غیر نفتی در اقتصاد ایران، مجله دانش و توسعه، سال شانزدهم، شماره ۲۷.
- رضائی، مسعود، ۱۳۹۸، رابطه ی بین خوش بینی و شور کارآفرینی با قصد کارآفرینی دانشجویان کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس، فصلنامه پژوهش های مدیریت آموزش کشاورزی، شماره ۹، ص ۲.
- تقی پور، انوشیروان، موسوی آزاد کسمایی، افسانه، ۱۳۸۰، تحلیلی بر متنوع سازی صادرات و تاثیر آن بر افزایش درآمدهای ارزی غیر نفتی: مورد مطالعه ایران، پژوهشنامه بازرگانی، دوره ۵، شماره ۱۸.
- دیوبند، سیده مینا، ۱۳۹۹، تبیین سیاست های اشتغال زایی در کنار صادرات غیرنفتی، <http://www.naghshnews.ir>
- Akbari, k. (2001). The role of educational and research system in the of entrepreneurship development, proceedings of entrepreneurship and advanced information technologies. (Persian).